

Tanulmány

AFRIKAI TANULMÁNYOK MAGYARFÖLDÖN?! 150 ÉVE VAJÚDIK ORSZÁGUNK EGY TUDOMÁNYTERÜLET LÉTREHOZÁSÁVAL

Biernaczky Szilárd

kandidátus, ny. egyetemi docens,
az AHU *Magyar Afrika-Tudás Tár* felelős szerkesztője
biernaczky.szilard@munduspress.hu

Hazánk legalább százötven éve (vagy talán még régebben) vajúdik egy tudományterület létrehozásával, de az csak nem tud világra jönni. Az elmúlt évtizedekben, így legutóbb is mozgolódás keletkezett egy akadémiai Afrika Bizottság létrehozása érdekében. De a próbálkozások, úgy tudom, ezúttal sem vezettek eredményre. Jóllehet, ismert érdeklődésükből vagy munkásságukból kiindulva, szerény számításaink szerint a különféle szakterületekről legalább tíz-tizenöt akadémikus, tizenöt-húsz akadémiai doktor, negyvenöt-ötven kandidátus, PhD-vel rendelkező vagy habilitált doktor (nem említve öt-hat magas minősítésű külföldre szakadt hazánkfiát) venne részt szívesen ebben a diszciplínateremtő tevékenységben, ha egy ilyen testület létrejönne.

Vajon mi lehet az oka annak, hogy Afrika nem volt képes az akadémiailag elfogadott hazai diszciplínák körébe lépni, miközben mondjuk a londoni egyetem keleti intézete

már a múlt század elején Keleti és Afrikai Tanulmányok Intézetévé (School of Oriental and African Studies) alakult át.

Berényi Dénes egy tanulságos írásában azt írja, hogy „A tudomány... különböző kultúrák (társadalmak, országok) esetében nem egyformán vert gyökeret. Ez természetesen függ a gazdasági helyzettől, a pénzügyi lehetőségektől, de a szóban forgó kultúrától, annak szellemiségétől is.” (Berényi, 2010, 703.)

Ha a magyar művelődéstörténetet nyomonkövetve a Berényi által megjelölt kulturális, illetve szellemi eltéréseket szemügyre vesszük, elsőként nyilván az merül fel, hogy Magyarország nem volt gyarmatosító ország, így természetesen tengerentúli érdeklődéssel (érdekekkel) sem rendelkezett soha.

De a hazai tudományos tájékozódás irányát nyilván erőteljesen befolyásolta és befolyásolja ma is a magyarság ázsiai származásának tudata. Így, lényegében érthetően, az

Európán túli világot érintő figyelem elsősorban a keleti óshaza felé terelődött. A *Magyar utazók lexikonában* (Balázs, 1993) könnyen nyomon követhető, hogy jelentősebb földrajzi felfedezőink nagyjából kelet felé vették útjukat. Még a világ teljes földrajzával oly magas szinten foglalkozó Cholnoky Jenő is, bár két hatalmas Afrika-monográfiája meghatározó szerepet tölt be területünkön, nagyjelentőségű terepmunkát természetesen nem Afrikában, hanem Kínában végzett.

Vagyis vélhetően a keleti érdeklődés az egyik oka annak, hogy a vajudás, már ami az afrikániztikát illeti, végtelenítődött, és tart a 19 századtól mindmáig.

Megítélésünk szerint van azonban egy sajátos diszciplináris oka is, hogy az afrikai tanulmányok hazai önálló, kutatóintézeti vagy tanszéki szintű *intézményesedése* mindmáig nem következett be. Hiszen a mi néhezkes, mondhatnánk németes tudományterületi felépítettségünkben vélhetően megfoghatatlannak tűnik egy olyan szak(ma), amely egy kontinens kapcsán egy sor ismert diszciplinát érint. Kétségtávol, ha széttekintünk a világban, ahány Afrika-intézet, annyiféle közelítésmód, szakmai irányultság, mozgásba hozott diszcipliná, legtöbbször persze az interdiszciplinaritás jegyében.

A hazai helyzetet jól jellemzi az a kétarcúság, amely abból következik, hogy számos szakterülethez (néprajz, történelem, politológia, közgazdaságtudomány, agrár-, orvos- és természettudományok, illetve angol, francia vagy portugál irodalomfilológiák) kapcsolódva tucatszámra keletkeznek, mondhatni spontán módon (vagyis ismét csak *falakon kívül*), egyetemi BA-, MA- és PhD-dolgozatok szakterületünkön.

De a helyzetet még áttekinthetlenebbé teszi az, hogy két területen lényegében még-

iscsak létezik nálunk is hivatalosult afrikániztika. Hiszen nagy hagyományú intézményünk az óegyiptomi kultúrákkal foglalkozó Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyiptomi Tanszék. Másrészt az egyetemi arab tanszékek (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar – ELTE BTK, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar – PPKE BTK) nemzetközi hírű elődök hagyományait ápolva jelentős mértékben foglalkoznak az afrikai arab és iszlám kultúrákkal is. Azonban ez a két szakterület bizonyos izoláltságban működik, kevésbé koncentráva arra a tényre, hogy az afrikániztika részei volnának.

Ami az afrikai tanulmányok hazai művelését illeti, napjainkra persze jó néhányan igyekszünk különféle intézetekhez kötődve oktatói és kutatói munkát végezni, bár mindig annak a sarkalatos megállapításnak a jegyében, hogy Afrikához közeledni egyetlen diszcipliná felől aligha lehetséges.

Az elmondottak jegyében nem különösebben kívánunk itt hivatkozni azokra a köztudott világgjelenségekre, illetve világösszefüggésekre, amelyek Afrikát napjainkban előtérbe helyezik. Azonban az eddigiekben ismertetett, országunkra jellemző kulturális és szellemi sajátosságokat szemügyre véve is azt kell állítanunk, eljött az ideje az *Afrikai Tanulmányok* magyarországi intézményesítésének, a tudományterület akadémiai befogadásának.

Írásunk további részében évtizedes feltáró munka alapján inkább arra törekszünk, hogy a hazai tudományos közfigyelem centrumába állítsuk mindazt, ami megszületett és rendelkezésre áll.

Így Márki Sándor (1884), illetve Jankó János (1888) óta azt hisszük: Pécsváradi János (1460–1530) az, aki szentföldi zarándoklatáról

írott könyvében (1520), hallomásból, néhány lapot Kairónak szentelve az első a konkrét afrikai–magyar kapcsolatok történetében. Lázár Imre felfedezése: az a Lázói János, aki-ről Tardy Lajos mint Mátyás király egyiptomi követéről szól (1488), már évekkel korábban (1483), Lázár szerint Lászlai Jánusként, részt vesz egy szentföldi zarándoklaton. Ő viszont, más papi társakkal együtt, több hetet el is tölt Egyiptomban. Minderről pedig nem saját feljegyzései alapján, hanem egy német pap-társa monumentális terjedelmű leírásából kapunk értesüléseket.

Míndezek persze csak művelődéstörténeti értékkel bíró adalékok, még nem produkciók, bár mutatják azt, hogy történelmi okok (török hódoltság) folytán a magyarok hosszú időn át csak Egyiptomig jutottak el Afrika vonatkozásában. Az afrikai tudományok megjelenése hazánkban a 18. századra tehető. S nem Benyovszkyt kell említenünk, akinek szereplése, írása(i) kérdőjelek sokaságát veti(k) fel. Fontosabb nála François baron de Tott (azaz: Tóth Ferenc, 1733–1793) emlékirata, amelyben mintegy huszonöt-harminc oldalon megemlékezik egyiptomi útjáról, első kézből való, máig idézett leírásokkal. De említhetnénk a francia diplomáciát szolgáló Geramb Ferdinand (1772–1848) nevét is, akit Tardy Lajos jellemez könyvében.

A 18. század (pontosabban a századvég) legnagyobb figyelmet érdemlő magyar teljesítménye azonban Dombay Ferenc (1758–1810) nevéhez kötődik. Ő II. József hozzájárulásával hat évet töltött Marokkóban (1783–1789), utóbb a Monarchia spanyol követségén tevékenykedve az Escorial anyagában kutatgatott. Rendkívüli nyelvtudása tette lehetővé, hogy műveit németül vagy latinul megalkotva nemcsak arab (1800), hanem perzsa nyelvkönyvet (1804) is írjon. Tevékenységének

jelentőségét azonban elsősorban az adja, hogy olyan német nyelven írott művei vagy fordításai, mint a *Marokkói királyok története* (arab szerző művének fordítása, 1794) vagy a *Marokkói kormányzók (serifek!) avagy királyok története* (1801) alapján a marokkói történelem korai kútfői között említik a nemzetközi tudományosságban.

Ha átlépünk a 19. századba, azt kell látnunk, hogy az afrikai érdeklődés hazai horizontja jelentősen kitágul. Márki Sándor vagy Jankó János már említett dolgozatai után nyolcvan-száz évvel egy sor újabb tudománytörténeti kísérlet igyekszik felderíteni szakterületünk 19. és 20. századi múltját. Ennek ellenére megoldatlan kutatási feladatok, felderítetlenségek halmazai meredeznek előttünk. Ugyanis az összefoglalási kísérletekre nem az új adatok keresésének szándéka, hanem általában a legismertebb tények újra és újra előadása a jellemző, amelyhez aztán az utolsó évtizedek eredményei kapcsolódnak, kinek-kinek a saját szakterülete szemszögéből.

E kritikai megjegyzésünk, illetve a tanulmányunkban színre hozott nagyszámú új név és produkció viszont e tájékoztató munka szerzője azon búvárlásainak az eredménye, amelyre, mondhatni, szinte kikerülhetetlenül rákényszerült az általa alapított *Magyar Afrika-Tudás Társaság* elektronikus könyvtár előkészítése és megindítása kapcsán.

Az így nyert ismeretek birtokában tehát immár gazdagon dokumentálható a 18. és 19. századi magyarországi „létező” afrikai érdeklődés.

*

De fogjunk bele végre a tények felsorolásába (figyelembe véve azt a körülményt, hogy ezúttal csak a tények felvillantására van módunk). A történelmi Károlyi család egyik leszármazott-

ja, György (1802–1877) politikusként utazza be Egyiptomot és Núbiát. Szentessy Dániel (1805–1895) világjáró kardcsiszárlegény elvetődik Algírba, Tuniszba és Kairóba is (unokája jegyzi le és teszi közzé emlékezéseit 1932-ben). Simon József lelkész, Hoványi Ferenc ismét csak egyiptomi útját írja le, Kovács János tanár azonban természettudományi megfigyeléseket is végez a területen. Kiemelkedik jelentőségében az igen fiatalon, harmincöt évesen elhunyt Forray Iván gróf (1817–1852), akinek Egyiptomban készült festményeit halála után édesanyja adja közre egy gyönyörű kötetben.

Magyar László (1818–1864) napjainkra ismét az érdeklődés középpontjába került Sebestyén Éva több évtizedes munkával elkészített, és általunk nemrégiben a *Magyar Tudományban* ismertetett három kiadványa jóvoltából. Viszont érdemes figyelni Magyar lelkes kiadója, a jogász, teológus, statisztikus és történész Hunfalvy János (1820–1889) akadémikus munkásságára, akinek gazdagon sorjázó afrikai vonatkozású publikációit mindmáig teljes hallgatás veszi körül.

A Bugát Pál tanítványaként orvossá lett Naphegyi Gáborról (1824–1884?) viszont sajnos csak annyit tudunk, amennyit Balázs Dénes kollégánk annak idején összekapart róla (Bartha – Balázs, 1992). Pedig Naphegyi két kiváló és nemzetközileg sokat idézett, angol nyelvű Algéria-könyve is a jelentős figyelmet érdemlő magyar produkciók sorába tartozik.

És egymást követik az Egyiptomot megjáró utazók mind jobb és igényesebb beszámolóit: Kecskeméthy Aurél (a Kákay Aranyos néven ismert újságíró, 1827–1877), Zádori János (1831–1887), Czobor Gyula hitszónok (1841–1895) vagy Pongrátz Emil báró, pénzügyi szakember (1842–1886) nevét említhet-

jük itt. Alvinczy Sándor azonban (1852–1925) már Afrika más részeit, főleg szaharai helyeket is bejár, és természetesen ír róluk.

A tüdőbajban fiatalon elhunyt Sámi Lajos földrajzi szakíró (1843–1878) számos kiváló írást és egy könyvet (David Livingstone, Magyar László, Paul du Chailliu és mások munkásságáról) hagyott maga után. Az Afrikát teljes egészében bemutató monográfia készítője, György Aladár (1844–1906) pedig az első a magyar művelődéstörténetben, aki afrikai meséket ad közre (egy angol folyóiratban megjelent cikk nyomán). Ide kell sorolnunk Hopp Ferencet (1833–1919) is, aki nemcsak Keleten, hanem Afrikában is járt, és egy igen értékes beszámolót hagyott hátra útjáról a *Földrajzi Közleményekben* (Hopp, 1901).

Asbóth János utazó (1845–1911) könyvében már nemcsak Egyiptom, de a Szahara is feltárul előttünk, Mocsóry Béláné (1845–1917) pedig eljut Núbiába is. Az Egyiptomot megjáró Erődi (Harrach) Béla (1846–1936) ugyan csak számos afrikai témájú írás szerzője.

Természetesen kiemelkedik ebből a körből Sass Flóra, avagy Anne (tán Florence) Baker (mindmáig a nevét sem tudjuk pontosan, 1842?–1916) története. S bár halála után majd ötven évvel, a múlt század közepén, nem máshol, mint egy padláson meglelt feljegyzéseit közreadta egy jó tollú író nő átigazított formában, a kérdőjelek még mindig sokasodnak a magyar származású fölfedező-feleség személye és hagyatéka körül.

Fehér foltokként lép elénk viszont a két híres kalocsai jezsuita árnyalakja: a mozambiki, illetve Malawi-beli missziót vállaló Czimermann István (1849–1894) és Menyhárh László (1849–1897) neve ugyan legutóbb igen csak ismertté vált (legalábbis hazai földön), azonban tucatnyi katolikus lapban szétszórt gazdag írásos munkásságuk összegyűjtésre vár.

A 19. század második felét Afrika szempontjából úgy fogalmazhatnánk meg a magyar művelődéstörténet szemszögéből: nyitás a tudományok irányában. Hiszen Magyar László mellé felsorakozik az egyik legnagyobb orientalistánk, Goldziher Ignác (1850–1921), aki műveiben bőségesen foglalkozik az észak-afrikai iszlám kultúrával is.

Miközben a földrajztudomány egyik „fekete báránya” (Fodor Ferenc nagy terjedelmű tudománytörténeti művében rendkívül elmarasztalja összeférhetetlenség és zavaros művek okán), Czirbusz Géza (1853–1920) nemcsak antropológiát ígérkezik teremteni (három kötetben), de még a zeneetnológia első könyvecskéjét is megalkotja (1885).

És már az új század elejére áttolódva születik meg a magyar egyiptológia is Mahler Ede (1857–1945) egyetemi tanári kinevezésével, amellyel egyébként a magyar tudományosságunk ugyancsak egy ragyogó fejezete veszi kezdetét.

Eközben Damaszkini Arzén (1854–1925) vadászként is kitűnő könyvet ír (nemrég adták ki újra) középpontba állítva Kenya különös, harcias népét, a Telekiék által is oly gazdagon jellemzett maszájokat. Madarász Gyula ornitológus világotutató (1858–1931) Egyiptomban és Szudánban is tevékenykedik, míg Fischer Lajos katonatiszt természetbúvárként Tanganyikában végez gyűjtőmunkát. Eközben a Zenta környékén született Solymos Béla (?–1892) vasútmérnök jelöli ki 1870 és 1880 között az egyiptomi–szudáni vasút nyomvonalát: a húsz hónapnyi afrikai tartózkodás során olyan élményeket gyűjt, amelyek nyomán egy külföldön mindmáig gyakorta idézett könyvet (*Desert Life*, 1880) publikál, jöllehet életéről mit sem tudunk.

A 20. század pedig immár beteljesíti a Magyar Lászlóval, Hunfalvy Jánossal, Gold-

ziher Ignáccal kezdődő folyamatot, a hazai tudományosság Afrika vonatkozásában is felnőtt korszakába lép. A magyar földrajz talán legnagyobb alakjával, Cholnoky Jenővel (1870–1950) kell a sort kezdenünk, akiről már egyébként ejtettünk szót. Mindmáig használatos forgatható két hatalmas Afrika-monográfiát hagyott maga után, de külön hosszabb időt igénylő feladat lesz majd számos munkájában felderíteni mindazt a sokféle ismeretet, amelyet Afrika sokrétű földrajzi, természeti és emberi környezetéről széles körű szakirodalmi ismeretek alapján megfogalmazott.

A másik főként hajló arc ismét egyfajta (újra)felfedezés mámorát idézi elő bennünk: Heller Bernát (1871–1943) szinte az egyetlen, aki felfigyelt hazánkban az arab világ preiszlam gyökerű homéroszi teljesítményére, az inkább a folklór, mint az irodalom körébe tartozó és az afrikai arab országokban igen széles körben gyűjtött *Antar regényre* (eposzra?), és mindjárt egy magyarul és németül is megjelentetett nagy jelentőségű, bár mára feledésbe merült monográfiát áldoz e kiemelkedő figyelmet érdemlő eposzi témakörnek.

Papp Károly (1873–1963) geológus egy dél-afrikai konferencia kapcsán járta be nyitott szemmel az országot, és hagyott ránk egy figyelmet érdemlő könyvecskét.

Torday Emilt (1875–1931) titkon mi a legnagyobb (hatású) magyar afrikanistának véljük: az életművével kapcsolatos pontatlan híradásokkal ellentétben itt viszont meg kell jegyeznünk, jeles hazánkfia valójában nyolc könyvet publikált. Továbbá kb. kilencven-száz írásművel számolhatunk esetében, ebből negyvennégy rövidebb-hosszabb önálló írás, tanulmány, harminchat könyvismertetés, tíz pedig magyarországi publikáció.

Több helyütt megírtuk, hogy Bartók Béla algériai (biskrai) gyűjtőútja milyen nagy je-

lentőségű tudományos eseménynek számít, amely ugyan a tervezett három hónap helyett mintegy három hét után betegség miatt megszakadt, mégis, a nyomában született több mint ötven zenei átírás a modern arab népzenei kutatások egyik legfőbb kiindulópontjává vált.

Elévülhetetlen érdemeket szerzett az afrikai témakör iránti szeretetét tekintve Halász Gyula szakíró (1881–1947), aki nevezetes könyvében (1936, illetve 1945) négy magyar Afrika-kutatóról (Benyovszky Móric, Magyar László, Teleki Sámuel, Torday Emil) ad képet, másrészt megszerkeszti Torday Emil két magyar nyelvű könyvét, és folyóiratközleményekkel követi Torday három afrikai útját (1900–1909), majd későbbi tevékenységét. Hasonlóan érdemes számba vennünk a statisztikus, demográfus Thirring Gusztávot (1886–1953), aki a Magyar László-hagyaték gondozásában vállal szakmájától eléggé távolállóan szerepet.

A magyar afrikánisztikai kutatások máig feltáratlan –, „nagyhorderejű jelenségét” képezi Fuszek Rudolf (1882–1941) orvos, egy időben Libéria egészségügyi minisztere hagyatéka (csodálatos tárgyi gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban kapott helyet), ám mintegy húszezer kartotékból álló egészségügyi feljegyzésanyaga feldolgozásra vár, egyedülálló afrikai egészségügyi történeti eredményekkel kecsgetve. Valamint szétszórt írásos hagyatéka is egybegyűjtést és kiadást érdemelne.

Germánus Gyula (1884–1979) alakja (eddig ezt is kevesen vették tudomásul) kapcsán is felidézhetünk afrikai emlékképeket, hiszen ő könyveiben Közél-Kelet helyett időnként például Kairóba vezeti olvasóit.

S mi mindenről kellene most hirtelenében még szólnunk! Az elsősorban vadászként ismert, bár számos sokrétű, illetve sokirányú

megfigyelésről tanúskodó könyvet alkotó Kittenberger Kálmánról (1884–1958), az Amerikába szakadt világhírű történész, Polányi Károly (1886–1964) munkáiról (lásd magyarul is megjelent műveit: Dahomey-könyvét vagy az archaikus gazdaságról írott monográfiáját), Fodor Ferenc (1887–1962) hatalmas, bár csak halála után kiadhatóvá vált, afrikai vonatkozásokban bővelkedő földrajztudomány-történeti opusáról, Kéz Andor (1991–1968) Afrika-monográfiáig is jutó sokirányú földrajzi szakírói tevékenységéről, vagy az ugyancsak fontos földrajzi szakírói tevékenységet folytató Kalmár Gusztávról (1892–1949).

De a sokszínűség és a magas tudományos színvonal jegyében kell említenünk Róheim Géza (1886–1964) könyveit is, amelyekben a néprajzi alapképzettségű és melleleg három évet Afrikában is eltöltő szerző gazdagon idézi, alkalmazza az afrikai adalékokat (nem kis részben Leo Frobenius munkáiból). De a varázserővel foglalkozó könyvében egész fejezetet szentel az afrikai jelenségcsoportnak (*A varázserő fogalmának eredete*, 1914).

Továbbá orvosírók egész sorozatáról (Sáska László, Mészáros Kálmán, az etióp császárok orvosa, Thanhoffer Lajos, akinek viszont 1954-ben nyoma veszett Afrikában, és sokan mások) szólhatunk itt. E tekintetben is friss egy rátalálásunk: az orvosi tudománytörténet egy jelentős mozzanatának számít az (AIDS kórtanával is kapcsolatban álló) ún. Kaposi-szarkóma felfedezése és első leírása (1872), amely a neves doktor, Kaposi Mór (1837–1902) somáliai terepmunkájával áll összefüggésben.

Kittenbergerhez mérhető afrikai vadászunk Széchenyi Zsigmond (1898–1967), aki nemcsak könyvekkel, hanem jelentős zoológiai gyűjteményekkel is gazdagítja a magyar múzeumokat. Hevesy Iván (1893–1966) művészettörténész, melleleg a fotózás legkivá-

lőbb korabeli szakértője, hazánkban lényegében elsőként fordul a primitívek művészete felé egy jeles könyvével, illetve néhány írásával. A furcsaságok sorát szaporítja Demeter Géza, aki nagyobbreszt még az olasz–etióp háború előtti időkből három etiópiai témájú könyvet is hagyott ránk (1925, 1928, 1937), azonban még a születése-halála évszámait sem ismerjük.

Sík Endre (1891–1978) pályafutása közismert, nagy négykötetes *Fekete-Afrika története*, amely a magyaron kívül angolul és franciául is megjelent, jól tudjuk, számos vonatkozásban (egyesek szerint már megjelenésekor) elavult. A kötetekben rejlő tudásanyag azonban ma is hasznosítható, nem beszélve arról, hogy e művek az afrikai országokban még mindig nagy keresletnek örvendenek.

Írtunk már Cholnoky Jenő földrajztudós rendkívül jelentős afrikai publikációs szerepvállalásáról. Tegyük hozzá, lényegében fia is méltó e teljesítményhez. Cholnoky Béla (1899–1972) ugyanis itthon többnyire csak mint egy jó Teleki-monográfia (1937) szerzője ismert. A közvélemény számára mindmáig nem igazán vált tudottá, hogy mint az egyik dél-afrikai egyetem (Pretoria), majd az ugyancsak dél-afrikai National Institute for Water Research professzora (1952-től haláláig) a világ egyik legjelentősebb algológusává nőtte ki magát nagyszámú mintavételei és nagy jelentőségű publikációi kapcsán.

Jelentőségében méltó hozzájuk George Herzog (*alias* Herzog György, 1901–1983), Kodály egykori tanítványa, aki az USA-ban a primitív zenekutatás egyik jelentős alakjává nőtte ki magát, főleg magas szintű zenei lejegyzési tudása folytán. Számos kisebb afrikai témájú írást jelentetett meg. Libériai terepmunka nyomán viszont egy terjedelmes pro-verbium-gyűjteményt is kiadott önálló monográfia formájában (1936). Mellesleg több

világhírű kutatóval működött együtt a zenei átírások terén.

Igen értékesek, bár napjainkban kevéssé hasznosulnak Bendefy-Benda László (1904–1988) magyar afrikanisztikai tudománytörténeti kötetei (1–3. köt., 1934), aki a harmincas években egy etiópiai Afrika-expedíció megvalósítását kezdeményezte, de a vállalkozás végül nem valósult meg.

Az Angliába került Listowel Judith (szül. Márfy-Mantuano Judit) bárónő, egy ideig a 7. Earl Listowel, egykori afrikai gyarmati kormányzó felesége, éppen száz évet élt (1903–2003). Jeles tette, hogy egy Angliában igen csak figyelmet keltő könyvnek még a címével (*The Other Livingstone*, 1974) is próbálta jeles honfitársa (Magyar László) személyére irányítani a figyelmet. Máiig sokat idézett könyve továbbá a hírhedt ugandai diktátorról, Idi Aminról és korszakáról személyes tapasztalatok alapján írt monografikus alkotása (1973).

Bár a *Néprajzi Lexikonban* szerepel a neve, Magyarországon alig tudnak Ladislav Segy (Szécsi László, 1904–1988) létezéséről, aki több könyvet írt a primitív (afrikai) művészetről, és egy afrikai művészeti galériát is alapított New Yorkban.

Ladislav Farago (1906–1980) nevét legfeljebb csak a történészek ismerik hazánkban, afrikanistaként végképp ismeretlen itthon, az angol tudományosság viszont számon tartja, hiszen újságíró-történészként közvetlen szemlélője volt az olasz–etióp háborúnak, és két máig idézett könyvet írt, illetve állított össze (1935, 1936). Önállóan elkészített munkáját mindmáig az olasz–etióp háború történetének egyik alapforrásaként tartják számon.

Almásy László neve (1895–1951) természetesen ma (a filmet követően) mindenki számára ismerősen cseng. Három fontos Szahara-feltáró könyvének (1929, 1934, 1937) nincs

új kiadása, bár az Országos Széchenyi Könyvtár (OSZK) *Magyar Elektronikus Könyvtár* (MEK) gyűjteményében szerencsére mindhárom megtalálható. De hadd említsük meg itt, hogy Almásy mellett indult el a jeles magyar földrajztudós, Kádár László (1908–1989) pályája is, hiszen Kádár 1933-ban együtt dolgozhatott Almásyval Afrikában, éppen a Zarzura-oázis kerésése során.

Afrika azonban betört a magyar irodalomba is. A mártír költő, Radnóti Miklós (1909–1944) nevezetes fordításkötete, a *Karunga, aholtak ura* halála évében jelent meg, méghozzá életében megjelent utolsó műveként. Az Afrika-téma költészetében is nyomot hagyott. Kevésbé került a közfigyelem középpontjába, hogy a költő, műfordító Faludi György (1910–2006) kényszerű emigrációja során számos hónapot töltött Marokkóban, amelynek története életrajzi jellegű munkájában (*Pokolbéli víg napjaim*) bukkan fel, de az ottani élmények egy versciklus megírására is készítetik.

Ignác Rózsa (1910–1979) három könyvében is Afrikában jár (útikönyv, regény, gyerekkönyv). Weöres Sándor (1913–1989) költészetét elkíséri a primitív verselési formák iránti érdeklődés, de ezenkívül fordít, folklórt is, afrikai költőket is. Cseres Tibor (1915–1993) egyik novellájának színhelye Afrika. Ahogy Jókai Anna is egy kisregényében Afrikába viszi a szereplőit. Néhány emlékezetes élménybeszámolóra (Lángh Júlia, Da Silva Katalin, Diallo Julianna) is fel kell hívnunk a figyelmet.

A minap elhunyt Hárs Ernő (1920–2014) már a jeles műfordítók sorát indítja, társszerkesztője és fordítója a kétkötetes *Fekete lánogok* c. gyűjteményes kötetnek (1986, 1989), de ő fordítja magyarra Luís de Camões *Lusiadák* című művét, a portugálok nemzeti eposzát is, amelynek „meseszövéseben” Afrika bőséggel kap helyet. Néhány saját versében

ugyancsak nyomon követhető afrikai érdeklődése.

A hetvenes években az előkészületi fázisba kerülő *Világirodalmi Lexikon* mintegy gyűjtőpontjává válik, mégpedig a tömeges szócikkigény folytán, az afrikai irodalmi tájékozódásnak. Első menetben Keszthelyi Tibor (1932–1993), aki később az első magyar afrikai irodalomtörténet elkészítője (1971) és a *Fekete lángok* két kötetének társszerkesztője lesz, készíti a szócikkeket. Majd Páricsy Pál írja a kisebb-nagyobb összefoglalókat. Utóbb Kun Tibor frankofonista Pécsről, Lévai Béla nyelvész Debrecenből és jelen cikk írója is csatlakozik a lexikon stábjához.

Tóth Éva költő egyrészt a *Szungyata*-eposzról ír fontos elemzést, és részleteket is fordít a műből, másrészt közreadja Agostinho Neto verseit magyar nyelven. A legkiemelkedőbb eredményeket az irodalomtudomány területén azonban Gergely Ágnes mutatja fel: monográfiát készít Christoph Okigbo, Petőfihez vagy Radnótihoz hasonlóan mártírhaltalt nigériai ibo költő művészetéről (1985). Kiadja a nigériai költők fordítás-antológiáját (1977) és Okigbo válogatott kötetét (1989).

De semmiképpen nem szabad megfeledkeznünk a magyar származású Riesz Jánosról (ma is így írja a nevét) sem, aki hosszú időn át a bayreuthi egyetem frankofónia tanszékének volt a vezetője, és a nemzetközi frankofón afrikai irodalmi kutatások egyik európai vezéralakjává vált. Munkássága rendkívül kiterjedt, bár itthon alig ismert.

Az egyiptológia két jeles alakját sem szabad kifelejtenuünk. A harmincas évek végén indul Dobrovits Aladár (1909–1970) és Wessetzky Vilmos (1909–1997) pályája. Később fordul Afrika felé viszont a nemrégiben elhunyt, hosszú éveken át Kölnben Afrika-ku-

taróként működő nyelvész, Fodor István (1920–2012), aki feldolgozza Magyar László kimbundu nyelvi adalékait, megírja a bantu nyelvek enciklopédiáját, és nagy figyelmet keltő, hosszadalmas nemzetközi vitát folytatót az afrikai nyelvek lényegében máig megoldatlan rendszerezése (klasszifikációja) témakörében.

De a múlt eme vázlatos, bár rendkívüli gazdagságot érzékeltető felvillantása után vegyük még számba azt, hogy milyen tudományterületek azok, amelyekben megjelenik az afrikai tematika. Hozzáteve persze, hogy a kezdetektől máig ívelően vélhetően több száz (!) tudományos és kulturális folyóirat, periodika, havi és hetilap anyagát kell(ene) még átnézni, mert figyelmet érdemlő közlemények tömege rejlik bennük. Egyetlen példa: a Gyulai Pál szerkesztette *Budapesti Szemle* 1900-as évfolyamában (nyilván a második, 1899–1902-es angol–búr háború hatására) egy összességében monográfiaterjedelmű, ötrészes tanulmány sorozat jelent meg, amelyet akár könyv valakban újra megjeleníthetnénk, hiszen, mint egy mai országismertető kötetből, a korabeli Dél-Afrikáról belőle szinte minden lényeges megtudható.

Ami a hazai történettudományt illeti, Sík Endre nevét említettük már. Még az ő idejében (1965 és 1990 között) pályájukat megkezdve publikáltak, főleg gyarmatosítás kori témákat feldolgozva: Kende István, Borsányi Károly, Salgó László, Ágh Attila, Balogh András, Benkes Mihály. Majd az ő nyomdokaikon elindulva Búr Gábor, vagy a pályaelhagyó Lugosi Győző és Bede Rita.

Létezett egy számos terjedelmes kötetet megélt társadalomelméleti sorozat is a nyolcvanas években, amely a *Fejlődés-tanulmányok* címet viselte: a helyenként szerzőként is szereplő Miszlivetz Ferenc és Béládi László szer-

kesztette, jelentős mértékben merítve a tanulmánygyűjtemények összeállítása során az afrikai szakirodalomból.

Itt kell figyelmet szánunk a szegedi mediterrán kutatás vonulatára, amelyet J. Nagy László professzor indított meg évtizedekkel ezelőtt a szegedi egyetemen, megteremtve egy jeles kiadványsorozatot is (*Mediterrán tanulmányok*, 1987-től). Tanítványai közül Ferwagner Péter Ákos észak-afrikai témákkal (is) foglalkozik. Szélinger Balázs viszont jeles etiopistává nőtte ki magát.

A gazdagon sorjázó politológiai (diplomáciai, katonapolitikai, rendfenntartási, gazdaságpolitikai stb.) elemzések szerzői többek között: Besenyő János, Csizmadia Sándor, Erdős Attila, Glied Viktor, Hetényi Soma Ambrus, Hettyey András, Illés Zoltán, Komár Krisztián, Marsai Viktor, Morenth Péter, Suha György, Szabó Loránd, Szijj Dóra, Tarrósy István. Utóbbi egyúttal a jeles *Afrika Tanulmányok* folyóirat alapító és tulajdonos szerkesztője, másrészt lényegében az ő nevéhez fűződik a pécsi tudományegyetemen létrehozott Afrika Kutatóközpont.

A hazai földrajztudomány és térképészet is szerepet vállalt és vállal az afrikanisztika területén. Fodor Ferenc művét már említettük. A természetföldrajzi kutató Gábris Gyula rendelkezik gazdag munkássággal kontinensünk vonatkozásában. Rédei Mária terjedelmes migráció-monográfiája számos afrikai kérdéskört is érint. Nem feledkezhetünk meg Kubassek János sokirányú, részben népszerűsítő tevékenységéről sem. Lásd többek között Afrika földrajzi és történelmi leírását tartalmazó kötetét, Almásy-monográfiáját.

Erdősi Ferenc pécsi földrajzprofesszor könyve, az *Afrika közlekedése* (2011) az utolsó évek egyik legjelentősebb hazai afrikanisztikai eredménye, amelyet célszerű volna idegen

nyelven is közreadni, mivel hasonló jellegű vállalkozást a nemzetközi szakirodalomból sem ismerünk. Külön hangsúllyal kell megemlékeznünk Nemerkenyi Zsombor fiatal térképész kutató Magyar László-kutatásairól. Török Zsolt ugyancsak Almásy térképészeti munkásságát vette célba. Almásy-könyve afféle fiktív önéletrajz, amely számos tanulsággal szolgál.

Az afrikai nyelvészet terén is említhetünk kutatókat: mindenekelőtt a szuahélistákat, a már elhunyt Füssi Nagy Gézát és Lévai Bélát, illetve jelenlegi reménységünket, T. Horváth Attilát (mindegyikük bantuisztikával is foglalkozott, illetve foglalkozik). Ki kell emelnünk közülük Füssi Nagy Gézát, aki számos, szétszórt írás mellett írt egy máig haszonnal forgatható bevezetést (az afrikanisztikába, 1982), illetve elkészítette az első szuahéli nyelv-könyvet (1985, új kiadása: 2006), illetve ugyancsak elsőként a szuahéli–magyar (1986) és a magyar–szuahéli (1987) szótárát.

Ami a zenét illeti, Bartók Bélán, illetve George Herzogon kívül nem feledkezhetünk meg a Svéd Akadémia tagjával választott Ligeti Györgyről sem, aki, többek között Kárpáti János tudósítása szerint, foglalkozott az afrikai hagyományos zenével, sőt, zenéjében az afrikai zene hatása is nyomon követhető. A zene- és táncstudomány területén is találhatunk eredményeket: Kárpáti János Marokkóban, Sárosi Bálint Etiópiában gyűjtött, Vadasi Tibor (1927–2006) és Martin György (1932–1983) ugyancsak Etiópiában rögzített a magyarok feltalálta táncírással helyi táncokat. A magyar népzene tudomány legjelentősebb tette azonban kétségkívül a Borsai Ilona (1924–1982) és Tóth Margit (1920–2009) által kettesben végzett kopt zenei vizsgálatok és átírások terén következett be. Borsai igen korai távozása nyomán a nemré-

giben, igen idős korában elhunyt Tóth Margit teljesítette be végül is a nagy művet, évtizedes munka nyomán egy, a régi kopt zenei hagyományokat lekottázó hatalmas gyűjteménnyel, amely mára világraszóló eseménye lett ennek a tudományterületnek. Brauer-Benke József az afrikai hagyományos zenei hangszerekről írt cikkeket és könyvet.

A tágan értelmezett néprajzi szakmát illetően a sor viszonylag gazdag, bár jelezzük, hogy az adatok feltárását már az előbbieknél során megkezdtük (Magyar László, Teleki Sámuel, Torday Emil). A sort a nemrégiben elhunyt Vajda László müncheni etnológia-professzorral (1923–2010) kell folytatnunk, akinek egykori munkatársa, Bodrogi Tibor (1924–1986) viszont itthon jeleskedett (lásd például *Afrika művészete* című kötetét). Vajda müncheni tanítványa, Kecskési Mária legutóbb terepmunka-monográfiáját adta közre, de korábban a város (München) etnológiai múzeuma munkatársaként több terjedelmes, önálló monográfiával felérő kiállítási katalógus is írt és állított össze.

Az őket követő fiatalabb, mára már hatvanas-hetvenes nemzedék körébe tartozik (illetve tartozott): Ecsedy Csaba, Füssi Nagy Géza, Sárkány Mihály, az afrikanisztika területére olykor-olykor kirándulást tevő Voigt Vilmos, vagy éppen e beszámoló szerzője. Az általunk szervezett első hazai nemzetközi afrikanisztika-konferencia idején (1982) csatlakozott hozzánk Vidacs Bea, aki utóbb az USA-ban tanult. Figyelmet érdemlő szociológiai jellegű monográfiát készített a foci kapcsán Kamerunról. Ugyancsak ez idő tájt indult Borsos Balázs pályája, aki Móga Jánossal közös afrikai útjukról írt könyvet, majd a néprajzi fotózással, illetve a Teleki-expedícióval foglalkozott. Újabban az általános és alkalmazott magyarországi kulturális antropol-

lógia felől az afrikánisztika területére átszakosodott A. Gergely András írásos működésére figyelhettünk fel.

A Néprajzi Múzeumban tevékenykedő, észak-afrikai kultúrák iránt érdeklődő és jó ideje Torday Emillel foglalkozó Földessy Edina, a máris jeles afrikai terepmunkákat megvalósító Régi Tamás mellett az ugyancsak több afrikai területen, de leginkább Kongóban terepmunkákra vállalkozó Szilasi Ildikót kell még ide sorolnunk.

Ami a néprajzi szakmát illeti, természetesen nem feledkezhetünk meg a külföldre szakadt, onnan mostanában részben hazatért tudóstársainkról sem. A már említett Vajdantánítvány Kecskési Máriáról, a hosszú időn át Párizsban működő, mára hazatért Görög Veronikáról és Zempléni Andrásról, a korábban a zürichi múzeumban tevékenykedő Szalay Miklósról van többek között szó. De ide kell sorolnunk a világhírű geológust, Nicolas de Kunt is, aki Afrika ásványkincseivel foglalkozó enciklopédikus művei mellett (1965, 1987) egy jelentős francia nyelvű dolgozatot is (1960) közzétett Magyar Lászlóról.

Nincs mód itt felsorolni és ismertetni az ókortudomány, illetve egyiptológia hazai jeles képviselőit, illetve azok műveit, az alapító Mahler Ede és Dobrovits Aladár nevéhez most csak Kákosy László (1932–2003) és Török Lászlót nevét fűzzük még hozzá. Előbbi, mint az ELTE tanszékvezetője, nemcsak jeles műveket hozott létre, de lényegében iskola-teremtő személyiségként vonult be a magyar tudományosság történetébe. Török László akadémikus nubiológiai (Meroé!) munkássága pedig rendkívüli gazdag eredményei kapcsán érdemel külön említést.

Észak-Afrikára tekintettel mindenképpen említenünk kell a hazai arabisztika szerepkörét. Két tanszékünk is van (ELTE BTK, illet-

ve PPKE BTK). Tudomásunk szerint e két egyetemről (többnyire érintőlegesen) észak-afrikai vonatkozású témákkal is foglalkoznak: Fodor Sándor (ő sajnos váratlanul éppen e tanulmány előkészületei idején, 2014. augusztus 2-án elhunyt), Iványi Tamás, Szombathy Zoltán, Tüske László, Ormos István, Dévényi Kinga (együttal MTA Keleti Gyűjtemény). A korábban akadémiai intézetben tevékenykedő Simon Róbert, a szakmailag legtökéletesebb magyar Korán fordítója és magyarázója viszont többek között egy terjedelmes monográfiát írt az észak-afrikai arab (vagy berber?) származású Ibn Khaldúnról, akit a modern történettudomány megteremtőjének tartanak. Simon Ibn Khaldún nagy elméleti könyvét is lefordította, de kiadott egy kötetnyi egyiptomi mesét is.

A közgazdaságtudomány területén nagy keletje volt Afrikának a hatvanas-hetvenes, sőt, még a nyolcvanas években is. Ma már alig esik szó Bognár Józsefről, aki egy kétségkívül túl elméleti és túl vastag opuszt produkált a fejlődő világ gazdasági fejlesztésének kérdéseiről. Rendkívül gazdag viszont Simai Mihály munkássága a fejlődő országokkal kapcsolatos elemzéseket tekintve. És igen népszerű ma is Szentés Tamás életműve, aki a hatvanas években – tanzániai professzorkodás után hazatérve – olyan műveket írt, főleg az elmaradottság és fejlődés kapcsán, amelyek nyolc-tíz nyelven is megjelentek (többek között még arabul is). Szentés érdeklődéséből mára csak a fejlődés témaköre maradt meg. Akik kitarítottak az Afrika-téma mellett, azok közül elsősorban Balázs Juditot és Kiss Juditot említhetjük.

A magyar szakemberek (néha publikációkban is testet öltő) szerepet vállaltak Afrika újkori építészetében és városrendezésében. Két nevet említhetünk most: Huszár László

(1932–2007) mint a ghánai Kumasi Egyetem tanára egy egész tartomány valamennyi városának rendezési tervét készítette el, épületeket is tervezve, és minderről egy angol partnerrel közös könyvet adott ki. A másik említésre méltó jeles építész Polónyi Károly (1928–2002), aki 1963-tól majd húsz éven át dolgozott Afrikában. Előbb ő is a ghánai Kumasiban egyetemi tanárként megszervezte a posztgraduális képzést, illetve többlakásos típusházakat tervezett, majd Nigériában Calabar város rendezési tervét készítette el. Utóbb rövid algériai tartózkodást követően néhány évet még Etiópiában töltött, itt pedig elkészítette a főváros fejlesztési tervét, és megtervezte a Forradalom Terét. Tapasztalatairól magyar és angol nyelven is könyvet adott ki.

Ha már mérnökökről esett szó, hadd emlékeztessünk arra, hogy például 1956-ban, éppen a forradalmi események idején magyar mérnökök által tervezett és kivitelezett híd épült a Nílus felsőbbik szakaszán. Ennél is kiemelkedőbb Dávid László vízmérnök szerepe a Zambézi szabályozásának megvalósításában, aki a környezetvédelmi tervezést irányította a nyolcvanas években.

A természettudományok terén is van még további mondanivalónk. Daday Jenő (1855–1920) neve – a mikrobiológia területén működő zoológus, hidrobiológus, műegyetemi tanár, az MTA tagja – legfeljebb csak szűk szakmai berkekben ismert mára. De a természetrajzi és bölcsész képzettséggel is rendelkező kiváló tudósnek még hivatalos életrajzaiban sem szerepel, hogy például tanulmányosorozatot írt (1–7. rész) Német Kelet-Afrika mikrofaunájáról, illetve három német terepmunkát is kiértékelte saját szakmája szempontjából testes német nyelvű kötetekben (1910–1913).

Ugyancsak elhalványult már napjainkra annak az ismerete, hogy Zsivny Viktor (1886–

1953) geológus, részben dél-afrikai terepmunka alapján, föltárta a földrészen érvényesülő földtani törvényszerűségeket, illetve adott képet az afrikai ásványkincsekről (1930). Ma már ugyancsak el van rejtve a szemek elől Fehér Dániel (1890–1955) erdőmérnök szaharai vonatkozású tevékenysége, aki többek között az 1936. évi francia–magyar talajbiológiai Szahara-expedícióról írt tudományos ismeretekben gazdag kötet méretű összefoglalást.

Közelebb érve a mához Vojnits András biológus kollégánk Afrika természeti környezetét bemutató írásait és könyveit említhetjük. Pócs Tamás akadémikus Tanzániában tett botanikai felfedezéseiről kellene itt bővebben szólnunk, ha volna rá módunk. Galács András, az őslénytan tudósa néhány cikkben afrikai leleteket elemez. Tudomásunk van még arról, hogy az ELTE biológusai foglalkoznak afrikai állatok és növények rendszertani kérdéseivel. Tevékenységük írásos eredményeinek felderítése ugyancsak soron következő feladatunk. Guman István csillagász viszont jeles művet írt a dogonok csillagászati ismereteiről és mitológiájáról. Nemrégiben jutott tudomásunkra, hogy Entz Béla (1919–2012) 1966 és 1974 között mint hidrobiológus ENSZ-szervezetek megbízásából Ghánában, majd Egyiptomban tevékenykedett, és utóbb eredményeiről számos művet, jelentést írt és tett közzé.

Létezik Magyarországon néhány szakértője a trópusi orvoslásnak is. Egykoron a László Kórházban működött egy ilyen osztály Várnai Ferenc professzor vezetésével. Napjainkra a téma felelőse Várnai egykori tanítványa, Axmann Ágnes (mindkettőjük jeles könyvet publikált a témakörből).

Nagy jövő áll(hatna) a hazai agrártudományok képviselői előtt, már akik a trópusi

földművelés, állattartás, élelmiszertermelés területén szeretnének működni. Végtelen kár, hogy a Szent István Egyetem egykori világhírű tanszékét lényegében felszámolta. A már elhunyt Varga János professzor, a volt intézmény alapítójának munkássága, aminthogy a szétszóródott gazdag tanszéki dokumentáció is felderítendő. De nem feledkezhetünk meg a gödöllői egyetem egykori rektoráról, Petrasovits Imréről sem, aki többek között a *Magyar Tudományba* is írt tanulmányt az afrikai agrárium fejlesztésének kérdéseiről.

A ma is tevékeny kollégák közül elsőként a nemzetközileg széles körben ismert és aktív Kanizsay Endre professzort (az egykori Trópusi Tanszék munkatársát), valamint doktoranduszát, Juhász Péter Gergelyt kell emléteznünk.

Körképünk végére csemegét tartogattunk. Napjainkban jelent meg a regényíró és művelődéstörténész Szalay Károly könyve a történelem előtti kor kultúrájának egyik legizgalmasabb jelenségvilágáról, a sziklarajzokról (*Írott sziklák, festett barlangok*, 2013). E műben természetesen az afrikai anyag csak az elemzések kisebbik részét adja. A sziklarajzkutatás, pontosabban -dokumentáció egyik legjelesebb és nemzetközileg is az elmúlt évtizedekben igencsak ismertté vált képviselője a magyar Zboray András, aki az Almásy-féle területek (Uveinat-hegység körzete) szűkebb és tágabb körzetében mintegy nyolcszáz barlangban több mint százezer felvételt készített, megtetézve ezt néhány jeles írásos publikációval (anyagából egy gazdag válogatást CD-n tett közzé).

*

Bemutatásunk végére érve csak annyit szeretnénk megjegyezni, részben megismételve az írásunk elején mondottakat: a *falakon kívüli*

magyar afrikánisztika bemutatása, tényeinek felsorolása, tudománytörténeti feldolgozása ezzel nem ért véget... Azonban mindazok a feladatok, amelyek e sajátos helyzetből adódnak, jóval könnyebben volnának végbevihetőek, ha ez a tudományokat tettekre ösztökélő kontinensnyi ismeretanyag a *falakon belülre* kerülhetne hazánkban is.

Megjegyzés

A szerző illendőnek véli figyelmeztetni olvasóit, hogy a tanulmány második részében közölt „tényfelsorolás” nagyobbrészt már egy korábbi közleményében [(Magyar Afrika Társaság (AHU) – *Magyar Afrika-Tudás Tár* (AHU MATT) elektronikus könyvtár, 2014, *Kultúra és Közösség*, IV. folyam, 5. évf., 1. szám, 37-49. old.)] is helyet kapott. Azonban ezúttal számos kiegészítéssel, pontosítással, újabb eredmények bedolgozásával kerül közlésre.

Továbbá megemlítjük, hogy dolgozatunk itt rövidített formában lát napvilágot. A teljes szöveget utóbb majd az AHU *Magyar Afrika-Tudás Tárban* tesszük közzé.

Bibliográfia helyett

Mint már e tanulmány elején jeleztük, nincs módunk részletes bibliográfiát adni, mert az akár a *főszöveg többszörösét* is kitenné. Helyette a következőkre hívhatjuk el az érdeklődő olvasók figyelmét:

Az interneten már megtalálható az általunk szerkesztett *Magyar Afrika-Tudás Tár* elektronikus könyvtár, amelynek az anyaga napról napra bővül. Másrészt az általunk összeállított és a Tudástárban immár helyet foglaló *Magyar afrikánisztikai bibliográfiában* lényegében minden említett könyv formátumú mű címe megtalálható.

Az említett vagy hivatkozott tanulmányok pedig részben már magában a Tudás-

tárban, részben az interneten, más webhelyeken hozzáférhetőek. Amennyiben valaki valamit mégsem talál meg, úgy a Tudástár

szerkesztősége számára további információkkal áll a rendelkezésre a következő e-mail címen: afrikatudastar@gmail.com)

Kulcsszavak: *magyar Afrika-kutatás, művelődéstörténeti akadályok az Afrika-tanulmányok*

intézményesedésében, Afrika iránti érdeklődés (1483-tól), magyar produciók az afrikai tudományok területén

